

In memoriam

**Jose Maria Rementeria Ibarluzea
(Etxebarria, 1940 - Bilbo, 2023)**

—Lontzo Zugazaga—

1. Bizitza-ibilbidea

Derioko seminarioan ikasketak egin ondoren, apaiz ordenatua izan zen 1965eko uztailaren 3an. Apaiza, idazlea, itzultzailea eta ikertzailea izan dugu Jose Mari.

Azken 35 urteetan Ondarroan bere apaiz-lana osatu ostean, eta 59 urtez Jaunaren eta Eleizaren alde zerbitzu oparoa eskainita utzi gaitu.

Bere bizitzan zehar hainbeste ardura leporatu izan ditu gure Bilboko Elizbarrutian. Hona zerrendatxo bat:

1965: Larruskainen apaiz ekonomo eta Urberuagan apaiz arduradun.

1970-1972: Ikasketak egin zituen Madrilén. Teologian eta Katekesian diplomaduna.

1972-1980: Elizbarrutiko Katekesi Idazkaritzako zuzendari.

1972-1977: Erandioko apaiz taldeko kide.

1977-1980: Bilboko San Fernando parrokiako laguntzaile.

1980-1989: V. Bikaritzako gotzain-bikario eta Ajangizko parrokiako arduradun.

1985-1990: Aholkularien Kontseiluko kide elizbarrutian.

1988-1991: Elizbarrutiko Pastoral Kontseiluko kide.

1996-2001: Elizbarrutiko Pastoral Kontseiluko kide.

1989-2015: Ondarroako parrokiaren administratzaile (parroko).

1992: Euskal Baliabideak batzordeko kide.

1997: Katekesi Ordezkaritzako laguntzaile eta Ekonomia Alorra kontseiluko kide.

1998: Bilboko Elizbarrutian Bitartekaritza kontseiluko kide.

2015-2023: Ondarroako parrokian laguntzaile.

Apaiz-bizitzan zehar izan dituen kargu ugarien zerrenda luze hau aspergarri izan ez dakizuen, laburtu egingo dut nik, urteetan Pastoral-tza Kontseilukide, Katekesirako gotzain-ordez-kari, eta Bermeo, Gernika, Lekeitio, Markina eta Ondarroa hartzen dituen V. Lurraldeko gotzain-bikario izan dela azpimarratuz.

Jarduera aberatsa izan du Jose Marik eta sekulako zerbitzua eskaini dio bere elizbarruti maiteari.

Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkarteak (EIZIE) ohorezko bazkide izendatu zuen, Donostian, 2002ko urriaren 4an. Eta Euskaltzaindiak ohorezko euskaltzain hautatu, 2018ko apirilaren 27an.

2. Euskararen aldeko jarduna

— EUSKAL ELIZBARRUTI ARTEKO LITURGIA BATZORDEAN LANKIDE

Fruitu eder eta mardulak jaso izan ditugu batzorde horretatik:

- *Meza Liburua*: 1984an, gipuzkeraz eta bizkaieraz.
- *Irakurgaiak Liburua*: 1978an gipuzkeraz, 1988an bizkaieraz.

- *Meza Liburua*: 2019an euskara batuan, 2020an bizkaieraz.
- *Mezako Irakurgaiak*: 2020an euskara batuan, 2021ean bizkaieraz.
- *Sakramentuen Ohikune Liburuak*: itzulpenetan partaide.
- *Jainkoaren Herriaren Otoitza*: 2023an bizkaieraz.

— *Elizen arteko Biblia* LANA

Itzulpenaren egitasmo erraldoi horretan lankide izan zen 1986tik 1994ra bitartean. Zortzi urtez lan egin zuen proiektu handi honetan, beraz.

1986ko abenduan, Lazkaoko beneditarren etxean elkartu ginen mintegi moduko bat egiteko. Erroman irakasle zen Carlo Buzeti izan genuen irakasle, eta berau izan zen *Elizen arteko Biblia* lanaren itzulpenaren prozesu osoan kontseilari, Biblia Elkarte Batuen izenean.

Honelaxe izan ohi zen prozesua: itzultzaileak egiten zuen lehen itzulpena, beste hainbat hizkuntzetan eginak hurbiletik begiratzuz. Gero, Ramon Irizarrek, Biblian adituak, aztertzen zuen dena. Eta jarraian, itzultzailearekin bildurik, bien artean moldatzen zuten oinarrizko bertsioa, prozesuaren lehen fasea burutzuz.

Itzultzaileak eta exegetak prestaturiko lehen itzulpena Dionisio Amundarain koordinatzaileari bidaltzen zitzaion eta honek gainontzeko itzultzaile guztiei banatzen zien, bakoitzak bere zuzenketak egin zitzaion. Gero, berrikusle-taldekoak biltzen ginen zuzenketa guztiak ikusi eta behin betiko (edo ia behin betiko) testua finkatzeko.

Bibliako liburu bakoitza burutu samarturik ikustean, «zenbait laguni» bidali ohi zitzaion irakurtzeko; hain zuzen ere, erabilitako hizkera-mailaren egokitasuna eta irakurleen gaiarekiko hurbiltasuna egiaztatzeko asmoz. Irakurle horiek kristau-eliza diferenteetakoak —katolikoak eta ebanjelikoak— ziren; tartean ziren euskal kultura-munduko batzuk ere.

Gure Jose Marik ez zuen Bibliako libururik itzuli, baina prozesu osoan partaide izan genuen. Hasterako, bagenekien guk, aurretiaz hala erabakia genuelako, *Elizen arteko Bibliak* talde-lana izan behar zuela, lan elkarrekin banatua, partekatua liburu

bakoitzari dagokionean, nahiz itzulpenaren fase eta alderdi guztietan, hasi eta buka, honek prozesua franko luzatuko eta motelduko zuen arren. Jose Mariren iritziak bazuen indarra eta eragina, batez ere gure iritzi desberdinak uztartzerakoan eta berrikusle-taldearen bileretan, behin betiko testua finkatu aurretik, nahiz eta bizkaitarren iritziak sarri ez zuen behar besteko indarririk gipuzkoarren artean, Ramon Irizar oñatiarrarengan izan ezik. Gure proposamen asko beronegatik sartu ziren *Elizen arteko Bibliaren* azken bertsioan.

— ELIZBARRUTI ARTEKO KATEKESIKO BATZORDEKIDE

- Bilboko elizbarrutian, Katekesi Idazkaritzako zuzendari (1972-1980).
- Elizbarruti arteko Helduen Katekesia batzordeko kide (1997-2005).

Katekesi arloko itzul-lanetan partaide: *Jesusen jarraitzaile gure bizitzan* (1990) eta *Jesusen jarraitzaile elkarte barruan* (1998).

Nola sartu zen/zuten Jose Mari elizbarrutien arteko Liturgia eta Katekesiko testuen itzulpen-munduan? Berak eman zigun erantzuna (*Euskerazko Dotrinak I. Bizkaieraz*, 12. or.):

«1971ko ekainean (Madriletik) barriro eleizbarrutiratu nintzanean, D. Manuel Lekuonaren gidaritzapean, gure Euskal Eleizbarrutietako abade eta fraile talde batek urte batzuk lanean eroiazan Liturgia eta Katekesiko testu ofizialak euskeratzen. Eta, hain zuzen, urte haretako urriaren 12an, Pilarika egunean, talde osoa jai giroan Urkiolan alkartzen zan, lehenengo altara inguruan alkarregaz Meza Santua ospatzeko, eta gero Buenos Aires jatetxeko mahaian bazkaltzeko. Gure Karmelo Etxenagusiak batzar haretara konbidatu ninduan. Errazoia edo atxakia? Eleizbarrutiko katekesi-lanetan sartu behar neban ezkerro, talde haretako kide be izan behar nebala..., eta ze aukera hobeagorik batzar ha baino taldekide guztiekin aurkitzeko eta alkar ezagutzeko?».

Harez gero, bost hamarkada baino gehiago aritu da Jose Mari elizbarrutien arteko Liturgia eta Katekesi baliabideak euskaratzen eta noizbehinka baita sortzen ere.

Baina aparteko arreta eta berariazko azterketa merezi du Jose Mari Rementeriak **euskal dotrinen** inguruan burutu duen ikerketa aberats eta ordainezinak. Azken

urteotan buru-belarri murgildu izan da euskal dotrinen bilaketan, batuketan eta ikerketan.

— KRISTAU-IKASBIDEAK BIZKAIERAZ

Euskerazko dotrinak. Kristau katekesia Trentoko Kontziliotik Vatikanoko II. Kontzilia (1545-1962). I. Bizkaieraz (Jarein bilduma, 10, Labayru Fundazioa: 2018).

Bi atal nagusi ditu obra honek:

I. «Bizkaierazko Dotrinak edo Kristinau Ikasbideak» (23-137. or.).

II. Gehigarriak (139-244. or.):

1. «Eskuizkribuak».

2. «Edesti Deuna eta Otoitz Liburuak».

3. «Dotrina azalpenak eta Sermoi Liburuak».

Ikerketa luze eta sakon baten emaitza dugu lan hau. Egileak obraren sarreran eta ikerlanaren hainbat lekutan aletzen dizkigu beronen ibilbidearen zehaztasunak, bizkaierazko dotrinen liburu honekin eta bertoko edukiarekin zerikusia dutenak.

Euskarazko dotrinen inguruan gaurdaino egin izan den ikerketarik zabalena eta xeheena dugu. Trentoko Kontziliotik Vatikanoko II. Kontzilia arteko denboraldi luzean, lau mendetik gorakoan, kristau-dotrina euskaraz nola idatzi eta transmititu izan den xehetasun osoz deskribatzen zuen zeintzuk izan diren dotrinak, argitaratuak zein eskuizkribuzkoak, eta inprimatu direnen argitaraldiak: non (zein hiritan edo herritan), noiz (zein urtetan), eta zein eduki, ilustrazio, letra-tipo eta ezaugarri berezirekin atera izan diren. Egileak edo egokitzaileak zeintzuk diren; euskara aldeko hizkera ezaugarriak; argitaratze-garaiko gorabeherak eta ingurune historikoa.

Euskal literaturan garrantzi handiko alderdia izan da erlijio generoa, eta horren barruan, katekesi eta kristau-ikasbideak. Euskal literaturaren azpibarruti honen egiazko balioan neurria hartzen irakatsi digu egileak: ez bakarrik kristau-ikasbidearen aldetik; bai eta euskal hizkuntzaren, gizartearen, historiografiaren eta bibliografiaren aldetik ere.

Obra honek beste testigantza baliotsu bat ere eskaini digu, gure Elizaren jokabideari dagokiona. Dotrina labur horietan, bere ama-hizkuntzan ematen zaizkio gure herriko jendeari, Jesu Kristoren jarraitzaile izateko sinetsi behar dituen egiak, hartu/ospatu behar dituen sakramentuak, bete behar dituen aginduak eta esan/egin behar dituen otoitzak.

Harrokeria baztertuta eta ahulezia aitortuz bada ere, esan genezake gure Elizak aintzat hartu izan dituela euskaldunak beraren pentsaeran, esaeran eta predikuan. Ander Manterolaren ustez, horixe da obra honek erakutsi digun baliorik estimagarriena.

Sekulakoa izan da egileak horretan egin zuen ahalegina. Azken urteotan, batez ere pastoralta-lanetatik askeago izan denean, soin eta muin jarri zen Jose Mari ikerketa-jardunean. Horretarako, gogotsu eta eroapenez ibili da gure bibliotekak arakatzen. Hona hemen zer esan zigun *Euskerazko Dotrinak I. Bizkaieraz* liburuaren aurkezpenean, Bilbon 2019an:

«Gure inguruko Biblioteka gehienak aztertu ditut: Labayrukoa, Lazkaoko Beneditarrena, Arantzazukoa, Karmeldarrak Markinan eta Begoñan dituenak, Eusko Legebiltzarrekoa, Gasteizko Sancho el Sabio fundazinokoa, Deustuko Unibertsitatekoa, Loiolako Santutegikoa, Bizkaiko Foru Aldundikoa..., eta Iparraldean, Belokeko Beneditarren monastegikoa».

Lana nahiko astuna izan arren, «gogoko bidean aldaparik ez» eta gustura ibili da Jose Mari azken egunetara arte, begikoa eta kutuna izan duen ikerketan. Haren iloba Maribel Aiertza Rementeriak aitortu digu: «Beretzat ezlekua zen egoitzan aurkitu arren, eta osasun egoera alde ez izan arren, lan honetan murgiltzeak izugarri pozten zuen. Bisitan joaten nintzenean galdetzen zidan: “Ekarri dozu ordenagailua?”. Eta nik: “Bai, zuk nahi badozu ekingo deusagu”. Eta horretan ematen genuen denbora».

Bizkaierazko dotrinen ikerlanari doakioorain arte esandakoa. Baina zertan da Euskal Herriko gai nontzeko lurraldeetako dotrinen ikerketa?

Maribel Aiertzak, Jose Mariren ilobak, jakinarazi dit noraino iritsi den ikerketa, erdi ezustean Jose Marik agur egin digun arte.

— KRISTAU-IKASBIDEAK GIPUZKERAZ

«Osaba erori ondoren Miserikordiako egoitzan bukatu genituen bion artean lan

horren zuzenketak. Bukatua eta maketatua dago irudiekin», diosku M. Aiertzak.

Zenbait zehaztapen aipagarri:

- a) Hogeita zortzi titulu, egile desberdinenak.
- b) Dotrina zaharrena Martin Yanez Arrietarena; gipuzkerazko lehen dotrina izan daiteke, 1608. urte ingurukoa. Argitaratu gabea.
- c) Dotrina bakoitzak izandako gainerako argitalpenak. Horietako askok lau-bost argitalpen desberdin izan zituzten. Juan Irazustarenak izan zuen argitalpen gehien; izan ere, beste laurogeita hiru argitalpen izan zituen. Irazustaren dotrina hau Gaspar Astetek erdaraz idatzitakoa bera da, euskaraz jarria.
- d) «Eranskinak 1»: «Kristau Ikasbide azalpenak» atalean sei egileren idazlanak aurkeztu ditu, tartean Juan Antonio Mogelena, eta eurok izandako argitalpen guztiekin.
- e) «Eranskinak 2»: «Edesti Deunak» atalean ere sei egileren lanak jaso ditu, tartean Jacques Bondallazek ondu eta Nemesio Etxanizek euskaratua, Bernard Barayren edergarriekin argitaratua.
- f) «Eranskinak 3»: Eskuizkribuak eskaini dizkigu. Atal honetan hamalau eskuizkribu bildu dira, lekuan lekuko euskaraz idatziak.

— KRISTAU-IKASBIDEAK NAFARRERAZ

«Osatua eta irudiekin maketatua dago. Honi ere Miserikordia egoitzan egin genizkion azken zuzenketak. Neuk bukatu dut falta zen apurraren zuzenketa», M. Aiertzaren hitzak.

Baditugu zertzelada eta xehetasun aipagarriak:

- a) Hamalau dotrina-titulu, egile desberdinenak.
- b) Nafarreraz argitaraturiko dotrina zaharrena Sancho de Elsorena da, 1561ekoa; argitaratu zen baina desagertuta dago.

c) Dotrinek izan dituzten gainerako argitalpenen informazioa ere eman du. Adibidez, Baztango parroko batek idatzi zuenak hamahiru argitalpen desberdin izan zituen, lehena 1826koa.

d) Eskuizkribu asko dago nafarreraz, euskalki, azpieuskalki eta hizkuntz aldaera desberdinetan: iparraldeko goi-nafarreraz, 16; hegoaldeko goi-nafarreraz, 7; aezkeraz, 7; zaraitzeraz, 8; erronkarieraz, 3; mendebaldeko behe-nafarreraz, 1. Guztira, 42 eskuizkribu.

Bizkaierazkoekin egin bezala, oraingoan ere egile eta dotrina bakoitzari eskaini dizkio argibideak. Dotrina bakoitzaren ezaugarri teknikoak dakartza: azala, egilea, izenburu eta datuak, orrialdeak, neurriak, moldiztegia, non gordetzen den eta abar. Horrez gainera, edukiaren azterketa egin du eta argitalpenak erabilitako idazkera eta hizkuntza ere jorratu ditu. Egilearen biografiak eta garaiko egoerak eta kontestuen informazioak osatua da Jose Mariren azterketa.

Eta, beharbada, hementxe jarri beharko genuke Jose Marik idatzita utzi zigun abisu hau:

«OHARRA. Rosa Miren Pagolak eta bere taldeak, nafarreraz idatzitako dotrina eta eskuizkribuen artean, mendebaldeko behe-nafarreraz idatzitakoen liburuan, Baigorriko dotrinaz gain, beste bi eskuizkribu jasotzen ditu: Uztaritzeko dotrina eta Hazparneko dotrina. Eta ekialdeko behe-nafarreraz idatzitakoen liburukian beste sei dotrina hauek aipatzen dizkigu: Donibane Garaziko dotrina, Donapaleuko dotrina, Donamartiriko dotrina, Bardozeke dotrina, Beskoitzeko dotrina eta Urketako dotrina.

Euskaraz idatziak izan diren dotrinei buruzko nire ikerlantxo honen hirugarren zatian, Iparraldeko euskaraz idatziak aztertzeko asmotan nabilenez gero, eskuizkribu hauek haien bukaeran jasotzea egokiagoa izango dela iruditu zait eta ez nafarreraz idatzitakoen artean».

— KRISTAU-IKASBIDEAK IPARRALDEKO EUSKARAZ

Prestatuak zituen 24 dotrinen eta haiek izandako argitalpen desberdinen fitxak, datuak...

Hemen ere badaukagu zer aipatu:

- a) Egileak hogeita lau dotrinaren eta haiek izandako argitalpen desberdinen informazioa bildu du.
- b) Joanes Leizarragaren *ABC edo Christinoen...*: 1571. urtean argitaratua litzateke zaharrena.
- c) Esteban Materreren *Dotrina Christiana*, 1617koa; bost argitaraldi izan zituen.
- d) Badira beste batzuk argitalpen asko izan zituztenak: Lavieuxvillerenak, 25; Revolenak, 10; d'Astrosenak, 15.
- e) «Edesti Deunak» atalean, 9 egileren idazlanak jaso ditu, beren argitalpen desberdinekin.
- f) Horiez gain, hainbat dotrina-azalpen, liburu, eliza-liburu...

Dotrina bakoitzaren azterketa eta egilearen ingurukoak idazten hasita zegoen, baina lan honen gehiena egiteke geratu da.

Hemen gaudenon artean norbaitek leporatuko balu ardura, falta dena osatzeko eta den-dena argitaratzeko, ekarpen galanta egingo lioke euskarari, euskal Elizari eta Euskal Herriari. Ea nor animatzen den!

3. Izaera eta esker oneko agurra berari

Euskaltzale sutsua eta elizgizon arduratsua izan dugu Jose Mari. Gure herriaren eta hizkuntzaren maitale izan da, eta Jaunaren Hitza bertokoentzat ulergarri izan dadin zintzo jokatu du. Langile saiaturia eta ikertzaile fina, zehatza eta nekaezina.

Gizon ona eta bedeinkatua izan da, Jaunaren ontasunak ukitua eta kutsatua, ontasunez gantzutua. Gipuzkoako gu bion apaiz-lagun batek Jose Mariren heriotzaren berri eman nionean aitortzen zidanez, *vir bonus* izan dugu. Ontasuna zerion hartu-emanetan. Bihotz zabalekoa, barea, patxadatsua, biguna eta samurra, guztientzat hurbilekoa izan dugu pastoraltza-lan osoan dihardugunontzat ere. Adeitsu, begirunetsu eta mazal azaltzen zitzaigun beti bere gorputz erraldoiaren abegi hurbiltasun adierazlean. Bakezale, bake-eskale eta bake-egile izan dugu

gure jendarte grinatsu, istilutsu eta iskanbilatsuan. Ez zekien haserretzen eta ezin zuen jasan inor haserre egon zedin. Ahaleginak eta bi egiten zituen inguruko harremanetan eta elkarlanean bakerako bideak urratzen. Haren heriotza osteko orogarrian hara zer diotson familiak: «Bakea maite zendun, bakea predikatu eta praktikatu dozu, bakean joan zara isilik eta astiro, berbak zure ahotik askatzen ohi zenduzan antzera, letrak esaldietan lotzen zenduzan moduan, garbi eta pausatuz, sinismen osoko mezu argia eta sakona transmititu guran».

Ohorea, gozamina eta plazer hutsa izan da niretzat Jose Mariren lagun, lankide eta adiskide izatea, haren poz eta nahigabeetan, haren amets eta asmoetan, haren gurari eta itxaropenetan luzaroan bidelagun izatea.

Zorretan nago zurekin eta esker ona adierazi nahi dizut, Jose Mari, gure Herria, gure Hizkuntza eta gure Eliza maitatzen eredu izan zaitudalako.

4. Azken gogoeta

Ausarkeria latza litzateke nire aldetik, honako neuk neuretara lortutako uzta balitz bezala, txosten hau sinatzea. Ekarpene ugari eta aberatsak zor dizkiot Maribel Aiertza Rementeria Jose Mariren ilobari, eta halaxe aitortu nahi dut, berarenganako begirunez eta esker onez.

Jose Marik aspalditxo, 2019an, *Euskerazko Dotrinak I. Bizkaieraz* liburuaren aurkezpenean Bilbon egindako aitmomena jasoz burutu nahi dut txostena:

«Gure dotrinen baliorik handiena ez dago euren edukinean, hau gehien batean bardina da; ezta metodologian be: itaun-erantzunen bidez emoten ditue euren azalpenak. Aparteko berezitasuna “hizkuntzan” dago, erabilten daben euskeran. Hemen agertzen jaku gauza berbera zelan azaltzen dan Bizkaiko inguru eta sasoi ezbardinetan.

Eta aitmomen honek sekulako indarra hartuko du Euskal Herri osoko dotrinetako eta eskuizkribuetako euskara, hain aberatsa eta anitza, egiaztatu eta frogatzean. Hainbeste euskalki eta azpieuskalkitan azaltzen zaigun euskara benetako altxorra da eta hainbeste motatako euskarak berebiziko garrantzia eta aparteko protagonismoa erakutsiko digu gure herritarrentzat egindako dotrinen bitartez».

Jose Mariri, esker onez, bertso bat kantatuz amaiera emango diot gaurko nire ekarpenari.

*Euskal dotrinetan izan zara
sekulako ikerlari
eta Liturgian indar-emaile
Jaungoikoaren Hitzari;
isileko lanak utzi digu
denontzat fruitu ugari,
bizi osoa gogoz eskainiz
zeure euskara maiteari.
Gaur agur eta ohore zuri,
adiskide Jose Mari (bis).*

Lontzo Zugazaga Martikorena